

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 30 (2013)

Πολυπολιτισμικότητα

Δημήτρης Χριστόπουλος, Ποιος είναι έλληνας πολίτης. Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα

Λάμπρος Μπαλτσιώτης

doi: [10.12681/sas.653](https://doi.org/10.12681/sas.653)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπαλτσιώτης Λ. (2015). Δημήτρης Χριστόπουλος, Ποιος είναι έλληνας πολίτης. Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 30, 281-285. <https://doi.org/10.12681/sas.653>

που ο σταλινισμός όχι μόνο δεν καταδικάστηκε, αλλά και αποκαταστάθηκε για να μας θυμίζει ότι εδώ το παρελθόν, κατά ένα μέρος τουλάχιστον, εξακολουθεί να αναβιώνει σαν φάρσα.

Ιωάννης Κατσούλης

LL.M. - Υποψήφιος διδάκτωρ
Τμήματος Νομικής, ΑΠΘ

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Καζάκος, Π. (2002). 'Οι μηχανισμοί κατάρρευσης ολοκληρωτικών καθεστώτων', *Επιστήμη και Κοινωνία*, 8-9.
- Κατσούλης, Ηλ. (1998). 'Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και ο ρόλος του αρχιτεκτονικού σχεδίου', *Επιστήμη και Κοινωνία*, 1.
- Μπάτσης, Δ. (1944). *Η Βαρεία Βιομηχανία στην Ελλάδα*.

Δημήτρης Χριστόπουλος, *Ποιος είναι έλληνας πολίτης. Το καθεστώς ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012, 308 σελ.

'ΑΥΤΟ που με στεναχωρεί είναι ότι όλοι μπερδεύουν την ιθαγένεια με την υπηκοότητα: η γυναίκα μου έχει καναδική και ελληνική υπηκοότητα, αλλά ελληνική ιθαγένεια', σχολίασε πρόσφατα ένας υπαξιωματικός της Αστυνομίας, υπεύθυνος για την έκδοση διαβατηρίων. Το παράδειγμα αυτό καταδεικνύει —πέρα ίσως από την ποιότητα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης— πόσο βαθιά ριζωμένες είναι έννοιες και νοσηματοδοτήσεις, πόσο εν τέλει βαθιά είναι η ταύτιση της 'ιδιότητος του Έλληνος' που έλεγε ο νόμος για την ιθαγένεια του 1856 με τη μυ-

θική κατηγορία του εξ αίματος Έλληνα, όπως μάλιστα βεβαίωσε με πανηγυρικό τρόπο μόλις πρόσφατα, κατά δημοσιεύματα, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας. Πρόκειται για σύγχυση και άγνοια που εκτείνεται στο μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, ενώ συναντάται και σε ανθρώπους που ασχολούνται επιστημονικά με ζητήματα που άπτονται της ιθαγένειας.

Το βιβλίο του Δημήτρη Χριστόπουλου έρχεται να καλύψει αυτό το μεγάλο κενό. Ανιχνεύει την πορεία των ρυθμίσεων, των εννοιών, των νοσηματοδοτήσεων για τον έλληνα πολίτη εξετάζοντας προφανώς παράλληλα και εκείνες που αφορούν τον εθνοτικά και εθνικά Έλληνα, τον ομογενή δηλαδή αλλά και τον 'άλλο', τον αλλογενή. Πρόκειται για κατηγοριοποιήσεις που ακόμη και σή-

μερα δεν περιορίζονται σε έναν απλό συμβολικό χαρακτήρα, αλλά λειτουργούν ρυθμιστικά για τον βίο εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων, όχι μόνο εντός αλλά και εκτός συνόρων.

Ας ξεκινήσουμε από το μείζον. Η συζήτηση για την ιθαγένεια, για το ποιος είναι έλληνας πολίτης, ποιος έχει τα 'προσόντα' να γίνει έλληνας πολίτης —όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Σύνταγμα— απουσίαζε όχι μόνο από τον δημόσιο χώρο αλλά και από την επιστημονική βιβλιογραφία μέχρι τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας. Η απουσία ήταν πλήρης. Με εξαίρεση τα κατατοπιστικά νομικά εγχειρίδια της Ζωής Παπασιώπη-Πασιά, αδίκως θα προσπαθήσει κανείς να εντοπίσει οτιδήποτε άλλο, είτε επιστημονικά άρθρα είτε ακόμη και 'λαϊκά αναγνώσματα' ή προπαγανδιστικά φυλλάδια. Οι εξαιρέσεις μετριούνται στα δάχτυλα του ενός χεριού: το εξαιρετικό βιβλίο της Ελπίδας Βόγλη για την ιθαγένεια στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007) και ένα ιδιαίτερα αποκαλυπτικό άρθρο του Τάσου Κωστόπουλου (*Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 83, 2003) για τις αφαιρέσεις ιθαγένειας.

Ενώ για τη γλωσσική ή θρησκευτική ετερότητα και τις μειονότητες είχαμε μια προπαγανδιστική ή ψευδοεπιστημονική βι-

βλιογραφία μέχρι τη δεκαετία του 1990, για την ιθαγένεια δεν υπήρχε τίποτε. Αλλά και μετά, με την εμφάνιση της επιστημονικής βιβλιογραφίας που ασχολείται με ζητήματα μέχρι τότε κρυμμένα, η ιθαγένεια παραμένει ανέγγιχτη. Γνωρίζουμε πολλά για τους Εβραίους της Ελλάδας, για παράδειγμα, ή τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας και για τις διώξεις που υπέστησαν, για τη στάση των αρχών ακόμη και κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου· εξακολουθούμε όμως να γνωρίζουμε ελάχιστα για την ιθαγένεια που εν πολλοίς καθόρισε τη ζωή τους.

Ποιοι είναι οι λόγοι αυτής της παντελούς αποσιώπησης; Κατά την άποψή μου, ο πρώτος είναι ότι η ιθαγένεια αφορούσε έναν τομέα της διοίκησης με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που λειτουργούσε εν κρυπτώ και αδιαφανώς. Τα σχετικά ζητήματα ήταν και εν μέρει εξακολουθούν να είναι ζητήματα 'εθνικής ασφάλειας', όπως τεκμηριώνεται στις σελίδες του βιβλίου. Ο προνομιακός συνομιλητής του συγκεκριμένου τμήματος του τότε Υπουργείου Εσωτερικών ήταν η ΚΥΠ και αργότερα η ΕΥΠ. 'Θρήσκευμα καθολικό, κίνδυνος δημιουργίας εθνικής κοινότητας'... ανέφερε η αρνητική εισήγηση της ΕΥΠ σε αίτηση πολιτογράφησης που είχε υποβάλει το 1988 υπήκοος Σεϋχελών.

Άλλος λόγος απόκρυψης είναι

ότι, σε αντίθεση με τη μειονότητα της Θράκης, το Μακεδονικό ή άλλο ευαίσθητο 'εθνικό' μειονοτικό ζήτημα, εδώ δεν υπήρχε καν περιθώριο για εθνική επιστήμη. Η σιωπή ήταν προτιμότερη και σαφώς πιο ωφέλιμη εθνικά από την προπαγάνδα. Λόγω αυτής της αποσιώπησης η εξιστόρηση της περιπέτειας του να είσαι ή να μην είσαι εθνικά Έλληνας, έλληνας πολίτης, του να ανήκεις ή να μην ανήκεις στο γένος, το έθνος δεν προκάλεσε την περιέργεια ούτε καν των πιο ριζοσπαστών ερευνητών και επιστημόνων. Όπως προαναφέρθηκε, η εστίαση μετά τη δεκαετία του 1990 στη μελέτη ζητημάτων ετερότητας στην Ελλάδα δεν συμπάρεσσε το ζήτημα της ιθαγένειας. Ένας, τρόπω τινά, προνομιακός από ερευνητική άποψη χώρος της Αριστεράς δεν ευτύχησε μελέτης. Ιδιαίτερα ενδεικτικό είναι ότι κανείς δεν έχει ασχοληθεί με τις αφαιρέσεις της ιθαγένειας των αριστερών από το 1947 και μετά: εκτός εάν δεχθούμε πως παραγνωρίστηκε η βαρύτητα του ζητήματος. Εδώ υπεισέρχεται ένας ακόμη παράγοντας, ενδεχομένως σημαντικότερος, που σχετίζεται με τη σιωπή: η Αριστερά ειδικά μετά το 1974 έχει ενσωματώσει το εθνικό αφήγημα και εγκλωβίζεται στον ιδιότυπο 'πατριωτικό' συνταγματισμό της.

Έτσι, το εγχείρημα που ανέ-

λαβε ο Χριστόπουλος ήταν εξαιρετικά δύσκολο. Καταρχάς, ξεκινούσε περίπου από το τίποτα παρότι, και αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί, από το 1990 έχουν εμφανιστεί εξαιρετικές μελέτες που εξετάζουν ζητήματα όπως τη συγκρότηση και εξέλιξη του ελληνικού εθνικισμού και τις σχέσεις γένους και έθνους, οι οποίες βοήθησαν στην κατανόηση της υπό εξέταση θεματολογίας. Όμως, το αντικείμενο που πραγματεύεται ο Χριστόπουλος ενέχει μία ακόμη σημαντική δυσκολία: απαιτεί τον συνδυασμό των νομικών γνώσεων με την ιστορία και την πολιτική επιστήμη, ακόμη και την ιστορία των ιδεών. Περαιτέρω ο συγγραφέας κλήθηκε να επιδοθεί και σε αρχαιακή έρευνα: έπρεπε μεταξύ άλλων να συλλέξει —πράγμα καθόλου εύκολο— τη νομοθεσία περί ιθαγένειας, τη νομολογία, έγγραφα και εγκυκλίους της διοίκησης, να τα συσχετίσει και να κατανοήσει μέσα από άλλες πηγές τι ίσχυε κάθε φορά στην πράξη. Διότι, ακριβώς όπως φαίνεται και στο βιβλίο, η ιθαγένεια ως άσκηση 'εθνικής πολιτικής' σχετίζεται περισσότερο με εγκυκλίους, διαταγές, ακόμη και προφορικές οδηγίες. Ο Χριστόπουλος αναφέρει την έκπληξη που δοκίμασε ο Νίκος Αλιβιζάτος όταν, σε ερώτηση που έθεσε ως Υπουργός Εσωτερικών, τα στελέχη του υπουργείου απάντησαν με από-

λυτη φυσικότητα ότι οι μηδενικές πολιτογραφήσεις υπηκόων γειτονικών χωρών βασίζονταν σε προφορικές οδηγίες.

Η ελληνική ιθαγένεια, χωρίς να αποτελεί τη μόνη περίπτωση στην ελληνική διοίκηση —ειδικά σε ζητήματα που θεωρούνται ‘ευαίσθητα’—, δεν καθορίζεται από τη νομοθεσία αλλά από τη διοικητική πρακτική, γεγονός που οδηγεί σε εκείνο που ο συγγραφέας αποκαλεί ‘κρυφή ατζέντα της ελληνικής ιθαγένειας’. Πέρα δε από την ‘αποκάλυψη’ της ατζέντας αυτής, το βιβλίο ξεχωρίζει για δύο καινοτόμες προσεγγίσεις που αντανακλούν τη νομική, ιστορική και πολιτική παιδεία του Χριστόπουλου. Η πρώτη αφορά την *περιοδολόγηση της ελληνικής ιθαγένειας*. Η περίοδος σύστασης και επέκτασης του ελληνικού κράτους, όπου ‘Έλληνας γίνεσαι’ αποτελεί, κατά τον συγγραφέα, τον ‘αιώνα της συμπερίληψης’. Ακολουθεί, από τις ανταλλαγές πληθυσμών του 1923 ως το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η ‘εποχή της αναδίπλωσης’ ή τότε που ‘Έλληνας γεννιέσαι’ στα δε τέλη του 20ού αιώνα έχουμε τον επανακαθορισμό της ελληνικής ιθαγένειας, στην ‘Ελλάδα της μετανάστευσης’.

Το βιβλίο εστιάζει στη σημασία πτυχών που συνήθως παραγνωρίζονται —για παράδειγμα, η απόδοση ιθαγένειας από τη μη-

τέρα άρχισε να ισχύει μόλις τη δεκαετία του 1980, αλλαγή που συνιστά την πιο σημαντική τομή του δικαίου της ελληνικής ιθαγένειας ως τότε. Στην περίοδο ‘επανακαθορισμού’ που διανύουμε ως σήμερα ο συγγραφέας εντάσσει τη συζήτηση που διεξάγεται (έστω και κατ’ ανάγκη) σχετικά με την ιθαγένεια, τη μετανάστευση και τους ‘απόδημους’ όπως και την απόφαση του Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας που έκρινε αντισυνταγματικές τις διατάξεις του νόμου του 2010 ο οποίος απέδιδε την ελληνική ιθαγένεια σε παιδιά μεταναστών που πληρούσαν συγκεκριμένες προϋποθέσεις.¹

Η δεύτερη πρωτότυπη προσέγγιση αφορά τη διαδρομή του εκκρεμούς της ελληνικής ιθαγένειας ανάμεσα σε μια αρχετυπική εθνοτική ιθαγένεια γερμανικού τύπου και σε μια πολιτειακή γαλλικού. Η πρώτη στηρίζει το ανήκειν σε κάποια —λιγότερο ή περισσότερο— υποτιθέμενα ιδιαίτερα οργανικά χαρακτηριστικά

1. Οι δικαστές ουσιαστικά έκριναν ότι όσα παιδιά έχουν γεννηθεί και ζουν στην Ελλάδα από γονείς νόμιμους μια τουλάχιστον πενταετία πριν από τη γέννησή τους ή ζουν στην Ελλάδα και έχουν παρακολουθήσει έξι τουλάχιστον τάξεις ελληνικού σχολείου δεν έχουν αναπτύξει ‘ισχυρούς δεσμούς με το έθνος’. Και τούτο γιατί λείπει η ‘καταγωγή’, δηλαδή το αίμα, στο οποίο αναφερθήκαμε στην αρχή του κειμένου.

του έθνους· η δεύτερη στη βούληση συμμετοχής στην πολιτική κοινότητα. Οι μεταλλάξεις της ελληνικής ιθαγένειας στους δύο αιώνες του ελληνικού κράτους είναι σημαντικές και συνεχείς· παρόλα αυτά, η αφετηρία παραμένει καθοριστική ως τις μέρες μας. Ο έλληνας πολίτης προσδιορίζεται με τρόπο θρησκευτικά εθνοτικό: είναι εκείνος που πιστεύει στο Χριστό —στην πράξη ο ορθόδοξος—, που ανήκει στο γένος, το μιλλέτ των Ρωμιών. Πρόκειται δηλαδή για την ταύτιση του εθνοτικού με το *jus religionis*. Παράλληλα όμως ‘Έλληνες είναι οι χριστιανοί κάτοικοι ενός επαναστατικά ιδρυμένου κράτους’, έχει πει ο Δημήτρης Δημούλης τονίζοντας σωστά την εξαρχής πολιτειακή διάσταση της ελληνικής ιδιότητας του πολίτη.

Κάποια σημεία του βιβλίου θα μπορούσαν να τύχουν περαιτέρω συζήτησης και επεξεργασίας, όπως η ιδιαίτερη σημασία της δεκαετίας του 1940 στην οριοθέτηση του ‘εσωτερικού εχθρού’ ή οι πολιτικές του Βενιζέλου για ένα πιο εύχωρο έθνος. Επισημαίνουμε επίσης ότι παράλληλα με αυτή τη ‘γενναϊώδωρη’ πολιτική ιθαγένειας του ‘αιώνα της συμπερίληψης’ ασκούνται, κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, και ομογενοποιητικές πολιτικές. Αυτές, όπως η εκδίωξη μειονοτικών πληθυσμών και η εισαγωγή ‘ομογε-

νειακών’, που στοχεύουν στην πλήρωση της επικράτειας με όσους έχουν ή μπορούν να αποκτήσουν εθνοτική ιθαγένεια, διαφεύγουν της προσοχής του συγγραφέα.²

Εν κατακλείδι έχουμε ένα πρωτοπόρο βιβλίο, το οποίο επιπροσθέτως είναι και ιδιαίτερα καλό· είναι εκείνο που επιδιώκει (και ζηλεύει) κάθε ερευνητής: η δουλειά του να αποτελέσει όχι μόνο την αρχή μιας συζήτησης, αλλά και σημείο αναφοράς για πολλά χρόνια. Στο δε πνεύμα των καιρών, όποιος ενδιαφέρεται να δώσει απαντήσεις για την παρουσία της Χρυσής Αυγής μη ακουόμενος στις προβαλλόμενες περί ανεργίας ή συσσώρευσης μεταναστών ‘χωρίς χαρτιά’, επιβάλλεται να το διαβάσει προσεκτικά.

Λάμπρος Μπαλτσιώτης

Δρ. Ιστορίας

2. Όπως έδειξε πρόσφατα ο Λεωνίδας Εμπειρίκος (*European Journal of Turkish Studies* 12, 2011), αποκαλύπτοντας τις ‘συντελεσμένες’ ανταλλαγές πληθυσμών που επιδίωξε ή κατάφερε ο ελληνικός στρατός στη Μακεδονία το 1913.